

ІСТОРІЯ ПЕДАГОГІКИ

УДК 378.112(09)“18”

Л.Д. ЗЕЛЕНСЬКА

УНОРМУВАННЯ ПРАВИЛ ВНУТРІШНЬОГО РОЗПОРЯДКУ ЯК НАПРЯМ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧЕНИХ РАД УНІВЕРСИТЕТІВ УКРАЇНИ (ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ)

У статті охарактеризовано чинні нормативно-правові акти, що регулювали питання організації вітчизняної університетської освіти в період дії статуту 1863 р.; визначено роль і місце професорських колегій у створенні правового поля діяльності вищого навчального закладу; узагальнено практику роботи вчених рад університетів України окресленого історичного періоду з унормування правил внутрішнього розпорядку, що становило один із напрямів реалізації професорськими колегіями навчальної функції.

Ключові слова: університет, вчена рада, внутрішній розпорядок, діяльність, статут 1863 р., нормативно-правові акти, управління.

Реформування вітчизняної системи вищої освіти на засадах утвердження колегіальності керівництва, зміни адміністративно-командних методів управління на методи й форми демократичного обговорення і прийняття рішень, запровадження гнучкості, мобільності, здатності до самоорганізації може стати надійним підґрунтям для розв'язання проблеми автономії вищої школи, оптимізації її системи управління, демократизації освітніх процесів у цілому. Вищезазначене зумовлює необхідність переосмислення історико-педагогічного досвіду діяльності колегіальних органів управління, зокрема вчених рад, у структурі вітчизняних університетів, що сприяє об'єктивному оцінюванню як теоретичних напрацювань, так і виявленню позитивного та негативного в практиці їх роботи.

Огляд історико-педагогічної літератури засвідчує, що останнім часом історико-педагогічна наука збагатилася результатами досліджень щодо становлення й розвитку університетської освіти в Україні (А. Алексюк, К. Астахова, Л. Вовк, О. Глузман, Н. Дем'яненко, М. Євтух, Г. Косінова, В. Майборода, О. Микитюк, Н. Побірченко, С. Посохов, Л. Прокопенко, В. Смаль, О. Сухомлинська, Н. Терентьєва та ін.), в яких автори частково розглядали й питання організації діяльності професорських колегій, зокрема вчених рад. Проте опубліковані в них дані недостатньо характеризують особливості діяльності останніх на різних етапах розвитку університетської освіти в Україні, побіжно висвітлюють покладені на вчені ради функції без ґрунтового аналізу змістових напрямів їх реалізації.

Мета статті – охарактеризувати правове поле й узагальнити практику роботи вчених рад університетів України з урегулювання правил внутрішнього розпорядку в період дії статуту 1863 р.

У процесі наукового пошуку встановлено, що статут 1863 р. надав ученим радам право самостійно укладати правила щодо навчальної й дисциплінарної ча-

стин управління університетом, як-от: про зарахування у студенти й допущення сторонніх осіб до слухання лекцій; перехід з одного університету до іншого та з одного факультету на інший; виключення з університету; про обов'язки студентів і дотримання останніми належного порядку; про стягнення, яким підлягають студенти, та правила діловодства в університетському суді; про порядок роботи проректора чи інспектора; про спосіб контролю над заняттями студентів; про терміни й порядок проведення іспитів на вчені ступені та звання дійсного студента [2].

Зауважимо, що в циркулярі від 20 червня 1863 р. міністр народної освіти надав роз'яснення стосовно того, що саме має бути покладено в основу названих правил, наголошуючи на тому, що “бажано скористатися наданою можливістю, щоб ліквідувати будь-які підстави відновлення подій, що змушували зупиняти читання лекцій і навіть закрити цілі університети” [10, с. 423]. Зокрема, в правилах про зарахування в студенти і сторонні слухачі та перехід з одного університету в інший рекомендувалося брати до уваги те, що: а) звання студента здобувають тільки ті молоді люди, котрі згідно з гімназійним атестатом мають задовільні знання з усіх без виключення предметів гімназійного курсу; з огляду на це не допускаються так звані “умовні зарахування” з наданням права скласти іспит з одного із предметів гімназійного курсу; б) перехід студента з одного університету до іншого допускається лише у разі позитивного відгуку того університету, який останній має намір залишити; в) особам жіночої статі забороняється відвідувати університетські лекції; г) сторонні слухачі чоловічої статі допускаються до навчання з дозволу ректора та за умови згоди тих професорів, лекції яких останні мають намір відвідувати [4, с. 3].

Під час укладання правил про обов'язки студентів і внутрішній порядок в університеті міністерство акцентувало увагу на таких позиціях: а) студенти вважаються окремими відвідувачами університету, а тому не допускаються будь-які корпоративні об'єднання останніх, у тому числі забороняється подання адрес, делегування депутатів, а також оприлюднення оголошень будь-якого характеру; б) в університеті вимагається від усіх відвідувачів дотримуватися пристойності, забороняється схвалювати або критикувати лекції; в) університетські будівлі призначаються тільки для слухання лекцій та наукових занять, тому не допускається влаштування жодних зібрань, театральних вистав, концертів, облаштування курільних кімнат тощо. Водночас забороняється відкривати в приміщеннях університету будь-які сторонні заклади, як-от: особливі студентські бібліотеки, читальні, каси взаємодопомоги тощо. Студенти, як і всі інші мешканці міста, підлягають загальним законам і поліцейським правилам щодо тих закладів і установ, що перебувають поза межами університетських приміщень [4, с. 4].

Щодо правил стягнення плати за навчання наголошувалося на необхідності врахування таких умов: 1) пільгами стосовно зменшення або звільнення від плати за слухання лекцій користуються тільки студенти, які мають зразкову поведінку, і не інакше, як з урахуванням задовільних занять науками; 2) дозвіл на звільнення від плати за навчання надається на один рік, проте університет має право його подовжити; 3) сторонні слухачі допускаються до слухання лекцій лише після внесення відповідної платні. Остання може відповідати кількості предметів, на яку останні вкажуть у письмовій заяві [4, с. 5].

Водночас, вважаючи себе зобов'язаними вимагати від учених рад добросовісного й постійного контролю за заняттями студентів, міністр висловив побажання, щоб цей контроль супроводжувався можливими засобами заохочення тих студентів, які відрізняються особливою старанністю, любов'ю до наук і відповідальним ставленням до обов'язків. Останній наполягав на тому, щоб учені ради систематично передавали до міністерства інформацію про найдостойніших серед студентів, указуючи на їхні здібності та рівень знань [4, с. 6].

Результати наукового пошуку засвідчили, що керуючись вищезазначеними приписами, вчені ради університетів України досить енергійно й з великою мірою відповідальності поставилися до укладання названих правил. Так, учена рада університету Св. Володимира вже на засіданні 10 серпня 1863 р. обрала комісію у складі професорів Деллена, Ходецького, Бунге, Мациона для вироблення проекту правил про зарахування студентів до університету, перехід з одного факультету на інші та звільнення з університету. Підготовлений членами комітету проект містив такі положення:

– у студенти університету зараховуються особи, які досягли 17-річного віку і при цьому успішно закінчили повний гімназійний курс, або задовільно склали в одній із гімназій іспити за повний курс навчання й отримали відповідне свідоцтво;

– вихованці вищих і середніх навчальних закладів різних відомств, які успішно закінчили в них курс навчання, що визнається Міністерством народної освіти рівним гімназійному, мають право вступати до університету разом із тими, хто закінчив гімназію. Ті з них, які не вивчали окремі предмети курсу гімназій, зобов'язані витримати в них іспит попередньо;

– незалежно від атестата й свідоцтва, що видаються гімназіями й іншими навчальними закладами, охочі вступити до університету підлягають випробуванню в спеціально створеному комітеті з метою перевірки їхніх знань і рівня розумового розвитку;

– випробувальний комітет складається із депутатів, обраних ученою радою по одному від кожного відділення історико-філологічного й фізико-математичного факультетів під головуванням декана, а також від факультетів юридичного й медичного, та викладачів російської мови й літератури. Усі інші члени вченої ради мають право бути присутніми під час іспитів і брати в них участь;

– особи, які мають намір вступити до університету, зобов'язані написати в присутності комітету один або декілька творів російською мовою на задані теми з предметів гімназійного курсу й дати їм усне пояснення;

– незалежно від цих творів, члени комітету можуть ставити запитання, що стосуються всіх предметів гімназійного курсу, звертаючи увагу не стільки на деталі, скільки на здібності й розумовий розвиток останніх;

– після закінчення іспитів, комітет надає вченій раді перелік осіб, які виявилися нездібними для слухання університетських лекцій. Останні мають право поновити клопотання про зарахування в студенти лише через рік;

– заяви про зарахування в студенти із зазначенням обраного факультету або відділення подаються ректору університету з 1 до 15 серпня;

– до клопотання про зарахування в студенти додаються такі документи:
а) гімназійний атестат або свідоцтво про складання іспитів із предметів повного

гімназійного курсу; б) метричне свідоцтво про народження й хрещення; в) документи про належність до суспільного стану й походження. Особи податкових станів зобов'язані, крім цього, надати свідоцтво про звільнення їх громадою на законних підставах;

– незалежно від переліку названих документів, охочі вступити до університету мають подати свідоцтво про гідну поведінку. Від надання такого свідоцтва звільняються тільки особи, які вступили до університету відразу після закінчення державного навчального закладу;

– студентам, зарахованим до університету, видається правлінням квиток на проживання (матрикул) із зазначенням походження й віри сповідання. Вилучені документи зберігаються в канцелярії проректора й видаються після закінчення університету. За білет, виданий студенту, стягується платня у розмірі 2 крб на користь студентського відділу бібліотеки [3, с. 1–3].

При цьому в окремих приписах правил зазначалося, що студенти, які вибули з університету за власним бажанням, мають право на поновлення, але за умови надання довідки від місцевої громади про гідну поведінку за весь час перебування поза межами університету. Ті з них, які були відраховані за провини, але не позбавлені права зарахування в один із російських університетів, можуть бути поновлені через рік від дня звільнення, але також за умови подання свідоцтва про гідну поведінку [3, с. 4].

Водночас, правилами встановлювалося, що студенти, зараховані в один із російських університетів, можуть перейти до університету Св. Володимира, якщо матимуть відповідне схвальне свідоцтво. При цьому, час, проведений останніми в попередньому університеті, зараховувався до переліку років, визначених для закінчення повного університетського курсу. Перехід студентів з одного факультету або відділення на інший допускався за таких умов: а) без зарахування часу, проведеного в одному із факультетів, без будь-яких обмежень; б) студентам, які бажали перейти протягом або наприкінці першого півріччя їхнього перебування в університеті, цей термін додавався до років повного курсу відповідно до обраного факультету або відділення; в) студентам фізико-математичного факультету розряду природничих наук та студентам медичного факультету під час переходу з одного на інший дозволялося за згодою факультету зараховувати два півріччя [3, с. 5].

Щодо питання про умови відрахування з університету, то вони регламентувалися такими правилами: а) студенти можуть бути звільнені з університету за власним бажанням у будь-який час. Ті з них, що закінчили повний університетський курс, підлягають відрахуванню без особливих клопотань відразу після закінчення останнього півріччя; б) студентам, які залишають університет до закінчення повного курсу, а також тим, що закінчили університет, але не здобули звання або наукового ступеня, видається довідка за підписом ректора. За кожен таку довідку в університетську касу вноситься платня в розмірі 1 крб [3].

Показово, що названий проект здобув цілковите схвалення вченої ради й був поданий на підставі п. 42 статуту 1863 р. на затвердження попечителя. Приписи інших правил, укладання яких покладалося на вчені ради, знайшли відображення у “Правилах для студентів університету Св. Володимира”, що набули чинності наприкінці 1863 р. Відповідне рішення щодо розробки власного проек-

ту “Правил для студентів” ухвалила й учена рада Харківського університету на засіданні 16 серпня 1863 р. [7].

В аспекті досліджуваної проблеми привертає увагу той факт, що укладені вченими радами університетів України правила внутрішнього розпорядку не були сталими, а зазнавали з боку останніх постійних змін і коригувань упродовж усього періоду дії статуту 1863 р. Наприклад, учена рада університету Св. Володимира на засіданні 19 листопада 1871 р. заслухала доповідь спеціальної комісії щодо перегляду правил вступних іспитів до університету. Члени комісії констатували той факт, що за умови подальшого збереження чинних правил, вступні іспити доведеться подовжувати до середини вересня, що призведе до скорочення осіннього семестру. Така ситуація зумовлювалася тим, що, по-перше, значна кількість викладачів і чверть студентів залишалися задіяними на іспитах; по-друге, протягом двох тижнів видавалося неможливим проекзаменувати від 250 до 300 осіб з усіх предметів гімназійного курсу; по-третє, чинна спеціалізація вступних іспитів за факультетами не мала практичного значення, оскільки студенти володіли правом переходу з одного факультету на інший без складання іспитів [8, с. 48].

Беручи до уваги вищезазначене, члени комісії звернулися до вченої ради з клопотанням про внесення змін до чинних правил проведення вступних іспитів до університету на таких умовах:

- замість одного випробувального комітету з депутатами, призначити три, а саме: з російської мови й історії, математики і фізики, латинської та грецької мови по чотири екзаменатори в кожному. Після закінчення випробувань скликати загальне засідання комітетів під головуванням ректора чи проректора для вирішення всіх питань, що стосуються звільнення від плати за навчання або виплати грошової допомоги нужденним студентам;

- взяти за правило, щоб усі охочі вступити до університету склали іспити з трьох основних предметів гімназійного курсу: російської й латинської мови та математики. Ті з них, хто подасть клопотання про звільнення від плати за навчання або одержання грошової допомоги, мають підлягати додатковому іспиту відповідно до обраного факультету;

- для зарахування до університету вимагати, щоб абітурієнти мали з усіх предметів оцінку не менше ніж “3” бала. Для задоволення клопотання про звільнення від плати за навчання встановити середній бал не менше ніж “4”, а для одержання грошової допомоги – не менше ніж “4 ½” [8, с. 48–50].

Підкреслимо, що вчена рада університету Св. Володимира підтримала пропозиції комітету й на підставі п. 42 загального статуту порушила перед попечителем округу клопотання про затвердження вищезазначених змін до правил проведення вступних іспитів. У клопотанні зазначалося, що вчена рада найближчим часом проектує внесення змін і до інших положень “Правил для студентів університету Св. Володимира” [8]. Підтвердженням цього може слугувати той факт, що до порядку денного засідання вченої ради названого університету від 7 вересня 1878 р. було включено доповідь спеціальної комісії під головуванням проректора К. Митюкова, на яку покладался обов’язок перегляду чинних правил та внесення змін і доповнень до них. Найсуттєвіші зміни, запропоновані членами комісії, стосувалися правил проведення перевідних випробувань студентів. Комісія вважала за доцільне ввести як обов’язкові для всіх студентів курсові іспити з правом факультетів надавати їм значення перевідних або підсумкових. Урахо-

вуючи побажання факультетів, комісія уклала “Загальні правила випробувань студентів”, проте, беручи до уваги специфіку медичного факультету, було розроблено ще й “особливі правила для студентів названого факультету” [9, с. 12].

Згідно із “Загальними правилами...”, студенти підлягали випробуванням курсовим під час переходу з попереднього до наступного курсу, підсумковим – після завершення курсу навчання. Однак оцінки, одержані студентами під час курсових іспитів, за згодою факультету, могли бути зараховані як підсумкові [9]. Іспити мали проходити один раз на рік у травні місяці. Показово, що факультети набували права створювати допоміжні випробувальні комісії для тих студентів, які через хворобу не могли скласти їх у встановлений термін. До складу комісій включалися декан та члени факультету. Рівень знань оцінювався балами від 1 до 5, які вказували на знання “слабкі”, “посередні”, “достатні”, “добрі”, “відмінні”. Перескладання іспитів не допускалося.

Наразі, обов’язковими ставали курсові випробування з усіх предметів, які студенти вивчали протягом навчального року. Ті з них, що не склали курсового іспиту з певної причини, або отримали “незадовільний” бал, до наступного курсу не переводилися. Повторне складання іспиту дозволялося лише через рік.

У контексті досліджуваної проблеми відзначимо, що впродовж дії статуту 1863 р. вчені ради університетів України виступали не тільки як укладачі правил внутрішнього розпорядку в університеті, а й брали активну участь в обговоренні тих законопроектів, ініціаторами запровадження яких виступало Міністерство народної освіти. Так, 1870 р. на розгляд учених рад вітчизняних університетів Міністерство народної освіти направило циркуляр про студентські шлюби. Це питання виникло з ініціативи вченої ради Новоросійського університету, яка на засіданні від 19 лютого 1870 р. дійшла висновку, що студенти мають бути позбавлені права одружуватися. Доцільність такого заходу аргументувалася тим, що: а) сімейне життя заважає студентам займатися науками; б) обтяжує їхнє матеріальне становище; в) призводить до збільшення кількості клопотань про виділення грошової допомоги та пільг; г) посилює моральну відповідальність університету за молодих людей перед їхніми батьками й суспільством у цілому; д) унеможливає укладання єдиних правил для студентів, які б однаковою мірою регулювали життєдіяльність студентів одружених і нежонатих [5, с. 8–9].

Результати наукового пошуку засвідчили, що рішення вчених рад університетів Св. Володимира та Харківського з цього питання були більш раціональними. Зокрема, під час обговорення названого питання в ученій раді Харківського університету її члени наголошували на тому, що, по-перше, не існує закону, котрий забороняв би зараховувати в студенти жонатих осіб, тому сімейний стан не може слугувати умовою вступу до університету; по-друге, студенти не перебувають на службі при університеті, а тому їхнє одруження не вимагає дозволу з боку його керівництва; по-третє, якщо і є випадки того, що особи, які взяли шлюб, стають жертвами життєвих негараздів, то набагато більше можна навести прикладів загибелі молодих людей унаслідок безрозсудливого холостяцького життя, яке не дозволено ні законом, ні церквою; по-четверте, університет не є закритим виховним закладом, а тому студенти підпорядковуються загальноприйнятим нормам життя. З огляду на це, на переконання членів ради, не може йти мови про відповідальність університету перед батьками й суспільством за одруження студентів [1, с. 224].

На підставі вищезазначених аргументів учена рада постановила, що питання взяття студентами шлюбу виходить за межі компетенції університетського керівництва, а тому немає жодних підстав позбавляти одружених студентів права на одержання пільг. При цьому вчена рада визнала за необхідне, щоб одружені студенти підпорядковувалися єдиним правилам, що діють в університеті [1].

Що стосується позиції вченої ради університету Св. Володимира, то вона цілком збіглася з думкою спеціально створеної комісії, яка на засіданні від 22 травня 1870 р. подала із цього питання окрему доповідь. У ній акцентувалася увага на тому, що “університет не має права ні давати дозвіл на шлюб, ні позбавляти його. Такий акт накладає на університет велику відповідальність, що виходить за межі простого нагляду за студентами” [6, с. 12]. Водночас члени комісії констатували той факт, що із 670 студентів університету перебувають у шлюбі лише 12. Більшість із них є стипендіатами університету й отримує допомогу за успішні заняття наукою, тобто серйозно й добросовісно ставиться до студентських обов’язків. З огляду на це, на думку членів комісії, шлюб не є зло, яке слід переслідувати й забороняти. Заборона ж брати шлюб може призвести до іншого негативного наслідку, що зумовить заборону вступати до університету одруженим особам. У такому разі значна частина підданих Російської імперії взагалі буде позбавлена права здобувати вищу освіту [6, с. 14].

Проте циркуляром Міністерства народної освіти від 15 березня 1880 р. до правил для студентів було включено пункт про заборону студентам брати шлюб. Тим із них, хто був одружений, дозволялося закінчити термін навчання, однак “при цьому не вдаючись до будь-яких послаблень ані в навчальному, ані в дисциплінарному відношенні”. Обер-прокурору Св. Синоду було направлено клопотання про заборону священикам вінчати студентів. Однак, у подальшому в цьому питанні було зроблено деякі поступки. Наприклад, щоб одержати дозвіл на шлюб, студент мав звернутися із заявою до керівництва університету. Останнє зобов’язувалося підкріпити дозвіл довідкою від генерал-губернатора про моральність і політичну благонадійність нареченої.

Висновки. Отже, проведене дослідження дає підстави стверджувати, що питання внутрішньої організації університетського життя впродовж дії статуту 1863 р. становили невід’ємну складову діяльності вчених рад університетів України. Останні брали безпосередню участь в укладанні правил внутрішнього розпорядку в університеті, вносили зміни й доповнення до них з огляду на вимоги часу, виступали з ініціативами щодо коригувань приписів Міністерства народної освіти, які стосувалися питань унормування внутрішнього життя університету. Розв’язання названих питань вченими радами забезпечувало реалізацію керівного принципу управління вищою школою – принципу автономії й колегіального самоврядування.

Предметом подальших досліджень може слугувати ретроспективне вивчення практики роботи вчених рад із реалізації фінансово-господарської функції.

Список використаної літератури

1. Багалея Д.И. Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования (1805–1905) / Д.И. Багалея, Н.Ф. Сумцов, В.П. Бузкескул. – Х. : Тип. А. Дарре, 1906. – 329 с.
2. Общий устав Императорских российских университетов 1863 г. – СПб., 1863. – 43 с.
3. Правила для учащихся университета Св. Владимира // Унив. известия. – 1863. – № 1–9. – С. 1–25.

4. Протокол заседания Совета университета Св. Владимира, 10-го августа 1863 г. // Унив. известия. – 1863. – № 1–9. – С. 1–23.
5. Протоколы заседаний Совета Императорского университета Св. Владимира 24-го апреля и 8-го мая 1870 года // Унив. известия. – 1870. – № 7. – С. 1–58.
6. Протоколы заседаний Совета Императорского университета Св. Владимира 22-го мая 1870 года // Унив. известия. – 1870. – № 8. – С. 1–26.
7. Протоколы заседаний Совета Императорского Харьковского университета и приложения к ним. – Х., 1863. – № 1–6. – 94 с.
8. Протоколы заседаний Совета университета Св. Владимира 5-го и 19-го ноября и 3-го декабря 1871 года // Унив. известия. – 1872. – № 1. – С. 1–81.
9. Протоколы заседаний Совета Императорского университета Св. Владимира 7-го, 22-го и 29-го сентября 1878 г. // Унив. известия. – 1878. – № 12. – С. 1–77.
10. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения (1802–1902) / С.В. Рождественский. – СПб., 1902. – 776 с.

Стаття надійшла до редакції 14.01.2013.

Зеленская Л.Д. Составление правил внутреннего распорядка как направление деятельности ученых советов университетов Украины (историко-педагогический аспект)

В статье дана характеристика действующих нормативно-правовых актов, регламентирующих вопросы организации отечественного университетского образования в период действия устава 1863 г.; определены место и роль профессорских коллегий в создании правового поля деятельности высшего учебного заведения; обобщена практика работы ученых советов университетов Украины исследуемого периода относительно составления правил внутреннего распорядка как одного из направлений реализации профессорскими коллегиями учебной функции.

Ключевые слова: университет, ученый совет, внутренний распорядок, деятельность, устав 1863 г., нормативно-правовые акты, управление.

Zelenska L. Inner instruction regulation principles as the direction of activity of Ukrainian universities academic councils (historical and pedagogical aspect)

The article touches upon the effective legislative documents, which regulated the questions of soviet university education during the activity of statute in 1863; the role and place of professors' collegiums in the creation of legislative background of higher educational establishment is investigated; the practice of Ukrainian universities academic councils of the investigated period concerning the inner instruction regulation principles, which became one of the directions of realization academic function of professors collegiums is characterized here.

Key words: university, academic council, inner instruction, activity, statute of 1863, legislative documents, regulation.